

Kiss Kata Dóra és Csabai Márta

„EZ EGY OLYAN SZAKMA, AMIT MEGVÁSÁROLSZ MAGADNAK”

A MAGYARORSZÁGI PSZICHOLOGUSKÉPZÉssel
KAPCSOLATOS NÉZETEK KVALITATÍV VIZSGÁLATA

A tanulmány a magyarországi pszichológusképzéssel kapcsolatos nézeteket és reprezentációkat az azt kialakító társadalmi és történeti hatások mentén, valamint a diszciplína résztvevőivel folytatott interjúkon keresztül kívánja feltérképezni. Az elemzés a diszciplína résztvevőinek nézetein keresztül az oktatásban érvényesülő tudományos nézőpontokon túl azokra a külsőnek titulált tényezőkre kíván rámutatni, melyek a szakemberek képzését és későbbi elhelyezkedési lehetőségeit befolyásolják. A kutatás a felhasznált forrásokat a bourdieu-i mezőelméleten és a kritikai pszichológia kérdésfeltevésein keresztül elemzi, valamint kitér a hazai pszichológia intézményesülésére ható tényezőkre, állami rendelkezésekre és a mező szereplőinek azokból következő illúzióira, kilátásaira és stratégiáira. Az interjúkon megkérdezettek válaszaiból kirajzolódik, hogy a jelenlegi képzés felépítéséből következően a szakmai kompetenciákon túl az idő- és pénzbeli ráfordítások is befolyásolják, kiből és milyen szakember válhat. Mindehhez hozzájárul az állami ellátórendszer működése is, melyben a pszichológiai segítségnyújtáshoz való hozzáférés megannyi akadályba ütközik. Ennek következtében egész társadalmi csoportok szorulhatnak ki az ellátásból. A tanulmány a rendelkezésre álló források és beszámolók alapján hangsúlyozza, hogy a pszichológia szakmai problémái és a társadalom pszichológiához való hozzáféréseinek korlátozottsága közt összefüggés figyelhető meg.

Azt, hogy ki számít „jó szakembernek” saját területén, elsődlegesen a szakmai sikerek mentén szoktuk meghatározni. Nincs ez másképp a pszichológiával foglalkozók esetében sem. Ha például „jó” pszichológust keresünk, leginkább az alapján tudunk tájékozódni, hogy a kiszemelt terapeuta milyen egyetemekre járt, milyen típusú szak-

képzést végzett, vagy hány módszerspecifikus képzést tudhat magáénak. Ugyanakkor ahhoz, hogy valaki praktizáló szakemberré válhasson, nem pusztán a terület iránti elkötelezettség, de megannyi más tényező együttállása is szükséges.

A pszichológussá válás folyamatát a tudományos teljesítmény mellett mindig is meghatározta az adott korra jellemző társadalmi-politikai klíma, azzal kölcsönhatásban pedig a gazdasági és materiális tényezők, melyek hol közvetlenül, hol közvetetten, de befolyással vannak az oktatásra és a képződő szakemberek elhelyezkedési lehetőségeire. Jelen tanulmány a magyarországi pszichológusképzésben részt vevők véleményein keresztül kívánja bemutatni, hogyan forrnak össze a fenti tényezők a képzés struktúrájával, s hogy mindez milyen befolyással van a szakmai identitás alakulására. A háttérkutatás és adatelemzés során különösen hangsúlyosak voltak azok a szociális és történeti szempontok, melyek a hazai helyzetet formálták. Ezen keresztül a tanulmány Pierre Bourdieu mezőelméletét és a kritikai pszichológia nézetrendszerét kívánja a sajátosan hazai problémára alkalmazni.

A különböző tudományterületek kritikai vizsgálata nem azért fontos, hogy azzal a tudományt magát kérdőjelezzük meg, hanem azért, hogy megértsük azokat a folyamatokat és tényezőket, amik belső működését alakítják. „Míg a pszichológiai vizsgálat tárgya a nem pszichológusok, addig a kritikai pszichológia tárgya a pszichológusok” jegyzi meg Ian Parker (2007: 1), angol pszichológus, a kritikai pszichológia nézetrendszerét összefoglaló tanulmányában. A kritikai reflexió pedig kitüntetetten fontos egy olyan diszciplína esetében, mely intézményesülése óta az emberi viselkedés megfigyelésével és korrekációjával foglalkozik.

A kritikai pszichológia által egyik leggyakrabban hangoztatott probléma, hogy a terület saját működésmódját (egyetemi curriculum, elméleti tudásanyag, pszichoterápiás eljárások és technikák) és az azokat meghatározó tudományon túli tényezőket (társadalmi, gazdasági, politikai ágensek) nem kötik össze a jelenre vonatkozó társadalmi reflexióval (Erős 1993; Fisher 2021 [2009]; Fox et al. 2009; Kovai 2015a; Parker 2015). Azaz miközben a diszciplína az emberi tudat és viselkedés általános működéséről igyekszik megállapításokat tenni, az a történeti és kulturális miliő, mely az elmeműködést és viselkedést

befolyásolja, másodlagossá válik. Ezen keresztül a terület könnyen a *normalizáció* és *stigmatizáció* eszközévé válhat általa, hogy egyéni problémaként kezel olyan hatásokat, melyek a népesség nagy százalékát érintik (Foucault 2008 [1979]; 2010 [1983]), ami többek közt a társadalmi egyenlőtlenségek intézményes újratermelődéséhez vezet.

A pszichológia, mint minden tudományos diszciplína, valójában az, amivé a társadalmi és kulturális közeg és az ebben szocializálódó szakemberek teszik (Kutrovátz et al. 2006; Vermeir 2006). A terület bourdieu-i értelemben autonóm mező, melynek kialakulásához szakemberek, szakmai testületek és szakképzési intézmények szükségesek. Ezek rögzítik a tudományos termelés szabályait, a mezőben megkövetelt tudást és magatartást (*habitus*) (Bourdieu 1991; Bourdieu 2008 [1965-1977]). Ugyanakkor a mező belső szabályszerűségei nem függetleníthetők a külső tényezőktől: a *habitus*, *mező* és *tőke* fogalmait mindig azon a rendszeren belül lehet meghatározni, amelynek alkotóelemei, a viszonyok tágabb viszonyrendszereken belül nyerik el jelentéseiket (Bourdieu 2000 [1992]: 418).¹ A diszciplína szabályait jelenleg elsődlegesen a centrumországokban kialakult paradigma határozza meg, ugyanakkor annak alkalmazhatóságát szükségszerűen befolyásolják helyi sajátosságok. Jelenleg globális tendencia a szociális szempontok kiszorulása a képzéséből és a gyakorlatból. Ugyanakkor a folyamat okai és következményei a magyarországi pszichológia működésében a hazai sajátosságok által meghatározottak, ebből következően azok megértéséhez nem elegendő a nyugati kritikai pszichológiai kánon importálása.

Jelen tanulmány a szociális szempontok kiszorulásának okait és következményeit az egyetemi oktatásban részt vevők véleményein keresztül vizsgálja. A pszichológia szerteágazó és folyamatosan növekvő terület, nemcsak a klinikákon, egyetemeken és kutatóintézetekben működik, hanem azokon túl beépül a hétköznapi életbe és azokba a módokba is, ahogyan az emberek saját magukról és kapcsolataikról gondolkodnak (Parker 2007: 7). Mindezek fényében szinte

1 „A tudomány 'lényegéről' szóló fejtegetéseket a leghelyesebb úgy felfogni, mint ideológiákat: mint az e tevékenységről a közvéleményben és a politikai, ipari stb. döntéshozók körében kialakított képet, amely távolról sem ellentmondásmentes, mégis biztosítani tudja mind a társadalmi elismerést, mind a szükséges anyagi támogatásokat” (Gieryn 1984 [1980]: 113).

lehetetlennek tűnik a pszichológia szétterjedt hálózatának megragadása. Mégis, lévén, hogy tudományos diszciplínáról beszélünk, szükségszerű, hogy legyen egyfajta közös nevező, ami meghatározza a kutatás irányát, a képződő szakemberek által elsajátítandó tudásanyagot, a hivatalos terápiás eljárásokat, a módszertant, a szakképzéseket, valamint a standard klinikai hozzáállást olyan hivatalos intézményekben, mint a pszichiátriai osztályok, a klinikai pszichológusi gyakorlat vagy az iskolapszichológusi rendszer. Bármilyen diverz is legyen tehát a diszciplína, az egyetemi oktatás szintje kihagyhatatlan beavató aktus, belépési küszöb mindenki számára, aki a területtel hivatásszerűen foglalkozni kíván, egyben olyan belépési pontként szolgál a kutatás számára, melyhez kapcsolódóan több szerteágazó kérdéskör egyidejű vizsgálata lehetséges. Továbbá az egyetemi képzés a tudományos reprodukció kitüntetett terepe, hiszen a pszichológiai mezőbe belépők itt ismerkednek meg az uralkodó aldiszciplínákkal, a tudományos termeléshez elfogadott módszertannal és értékrenddel. Pierre Bourdieu mezőelmélete felől ez úgy is megfogalmazható, hogy az egyetemi képzés ismerteti meg a képződő szakembereket a mező játékszabályaival, a megkívánt *habitusokkal*, *stratégiákkal* és *illúziókkal*. A frissen belépők annak érdekében, hogy profitálni tudjanak a mező nyújtotta lehetőségekből, maguk is a fenti elemek újratermelésére törekszenek későbbi szakmai megnyilvánulásaik során.

A tanulmány a pszichológiaoktatás működését kvalitatív módon, az abban részt vevők szubjektív tapasztalataira, véleményeire és nézeteire alapozva vizsgálja, ezen keresztül arra kíváncsi, hogy az egyes résztvevők milyen stratégiákat alakítanak ki a mező materiális feltételeivel (oktatásba való bekerülés, anyagi feltételek, pályaorientáció, szakképzések rendszere, gyakorlati tudásszerzés) kölcsönhatásban. A kutatás tárgyából adódóan nem objektív törvényszerűségek, hanem reprezentációk feltárására vállalkozik. A tanulmány a vizsgált terület ok-okozati viszonyait szubjektív vélemények és az objektív intézményi működés fényében kívánja feltárni.² Ennek érdekében a kutatás

2 Ezt Bourdieu *praxeológiai megismerésként* írja le. Ennek lényege, hogy egyszerre szakít az objektivista és szubjektivista megismerési móddal, mert „nem csupán az objektív viszonyok rendszere a tárgya, hanem az objektív struktúrák, illetve ezen strukturált diszpozíciók közötti dialektikus viszonyok is, mivel e viszonyokban ak-

fókuszcsoporthoz tartozó interjúkra alapoz, melyekben a magyarországi pszichológiát oktató egyetemek diákjai beszélnek a képzésben eltöltött éveik tapasztalatairól. Emellett forrásként szolgál egy 2020-ban megrendezett kerekasztal-beszélgetés, melyben a képzésben is részt vevő hazai pszichológusok beszélgetnek a pszichológia magyarországi helyzetéről, illetve egy 2017-es hallgatói fórum és kerekasztal a pszichológusképzésről.

MÓDSZERTAN

Jelen tanulmány elméleti keretét Pierre Bourdieu mezőelmélete adja, mely a modern társadalmi berendezkedés leíró modelljéül szolgál. Ez alapján a modern társadalmak a társadalmi cselekmények és célok mentén *mezők* köré rendeződnek, differenciálódnak (pl. művészeti vagy politikai mező), azaz a mező nem társadalmi pozíciókat, hanem a társadalmi pozíciók közti interakciókat jelöl. A mezők a rájuk jellemző sajátos működésmód (logika) alapján különülnek el egymástól, amit az adott mezőben lényeges *erőforrások* és az azok elsajátítása érdekében folyó *játszmák* határozzák meg. Az erőforrásokat Bourdieu mint tőkét határozza meg, amelyek gazdasági, kulturális, társadalmi és szimbolikus formákban léteznek. A mezőket a dominanciáért folytatott versengés tartja mozgásban, ami időről időre hierarchiákat alakít ki a bennük tevékenykedő ágensek közt. Ezek mentén alakulnak ki a mező szabályai.

Jelen tanulmány a pszichológiára mint tudományos mezőre tekint, melyben a különböző pozíciókért és erőforrásokért vívott küzdelmek alakítják intézményrendszereinek működésmódját, szabályait és az érvényesüléshez szükséges habitusokat (Bourdieu 2000 [1992]; Fáber 2009; Szabari 2009). Ennek feltérképezéséhez a kutatás elsődlegesen kvalitatív adatgyűjtést (fókuszcsoporthoz tartozó interjúk) használ, nem objektív törvényszerűségek feltárására vállalkozik, hanem a mező szereplőinek véleményére kíváncsi. A szubjektív tapasztalatokból álló empirikus források ugyanakkor bepillantást engednek a pszichológia intézményi

tualizálódnak az objektív struktúrák, illetve e diszpozíciók képesek ezen objektív struktúrák újratermelésére, egyszerűen ez a megismerés a külsőnek belsővé tételével, illetve a belsőnek külsővé tételével foglalkozik” (Szabari 2009: 93).

működésmódjába és annak összefonódására más intézményekkel és mezőkkel. Mindez alapot nyújthat a hazai pszichotudományos mező működésének összevetésére a nemzetközi kritikai szakirodalomban leírtakkal, illetve a hazai, helyspecifikus eltérések megállapítására.

A jelenlegi tanulmány 5, alkalmanként 5-6 fővel lefolytatott fókuszcsoporthoz interjút használ, melyek két alkalommal Budapesten, valamint Debrecenben, Pécsen és Szegeden alap-, mester- és doktori képzésben részt vevő pszichológushallgatókkal, valamint frissen végzett diplomásokkal készültek. A fókuszcsoporthoz interjúk a képzésben résztvevők nézetein és véleményein keresztül térképezi fel a pszichotudományos képzésre ható specifikusan hazai gazdasági, történeti és kulturális tényezőket. A beszélgetések során felmerülő témák ezért a felsőfokú és szakképzési intézmények működése, az általuk átörökített illúziók és a mezőn belüli érvényesüléshez szükséges stratégiák köré csoportosultak. A tanulmány további empirikus forrásait két kerekasztal-beszélgetés nyújtja. Az első a 2017. június 12-én megrendezésre került „Hallgatói fórum a pszichológusképzésről – Mennyi az annyi?” című hallgatói fórum, melyet a Károli Gáspár Református Egyetem hallgatói szerveztek Budapesten. A kerekasztal vendégei Máriási Dóra, a Budai Tanácsadó autogén terapeutája; Gyarmati Zsuzsa, iskolapszichológus; Gergely Sára, akkori pszichológus és szociológus hallgató, valamint Katanics Milán, a KRE akkori diákja. Továbbá a tanulmány a fórumon felvetett témák kapcsán Gergely Sára *Új Egyenlőségen* megjelent, a hallgatói fórumra alapozott vitaindítóját veszi alapul (Gergely 2018).

A második nyilvános beszélgetés 2020. október 13-án, a Mindset Pszichológia és a Mathias Corvinus Collegium szervezésében valósult meg a pszichológus társadalom jelenéről és jövőjéről. Az esemény meghívottjai Demetrovics Zsolt, az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának egykori dékánja, az MTA doktora; Kiss Paszkál, a Károli Gáspár Református Egyetem Pszichológiai Intézetének vezetője; Kozma-Vízkeleti Dániel, az MCC-Mindset Pszichológiai Iskola vezetője, kiképző család-pszichoterapeuta, klinikai szakpszichológus; Pléh Csaba, Széchenyi-díjas magyar pszichológus, a MTA rendes tagja és főtitkárhelyettese, a BME Kognitív Tudományi Tanszékének alapító egyetemi tanára, valamint Vizin Gabriella klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, sématerapeuta, egyetemi adjunktus.

SZAKMAI SZEMPONTOK VAGY ANYAGI SZEMPONTOK?

Egy, a neoliberalizmus logikájában mélyen gyökerező illúzió szerint az oktatás terepén mindenkinek egyenlő esélyei vannak a tudomány által kijelölt célok eléréséhez (Greenstein 2016; Richardson 2005). A hallgatók számára azonos tudásanyag elsajátítása szükséges, tehát kompetenciájukon és szorgalmukon múlik mind az egyetemi éveik sikeressége, mind a későbbi szakmai érvényesülésük. Ez az illúzió nem csak a pszichológusképzés sajátja. Lényege, hogy a tudományos tevékenységgel megszerezhető tekintély (tudományos tőke)³ független a gazdasági vagy kulturális tőkétől, hiszen ez garantálja a tudomány autonómiáját (Vermeir 2006). Ugyanakkor ez az elképzelés nem számol azokkal a „befektetésekkel”, melyek előfeltételei a tudományos mezőbe, ebben az esetben az egyetemi képzésbe való belépésnek, s melyek a későbbi szakmai érvényesüléshez is elengedhetetlenek (Kovai 2015a: 3).⁴

A tudományos közösség számára létfontosságú az autonómia illúziójának fenntartása, hiszen annak elismerése, hogy a mezőn elért sikerek összefüggésben állnak más, anyagi és kulturális erőforrásokkal, egyben a tudományos eredmények függetlenségét is megkérdőjelezi abban a jelenleg domináns paradigmában, ahol az igazság az objektivitás metonímiájaként szolgál. Az *illusio* szintén Bourdieu mezőelméletének egyik kulcsfogalma, amely biztosítja, hogy a szereplők a mezőspecifikus tőkét és az érte folytatott harcot értelmes és

3 A tudományos mezőre két típusú tőke jellemző. Egyrészt a tudományos tőke világi típusa: az intézmények és elsősorban az oktatási rendszerhez köthető társadalmi tekintély tőkéje (Bourdieu 1991: 7). Másrészt a tisztán tudományos tőke a tudományos siker (problémamegoldás) és a versenytársak általi elismerés alapján (Bourdieu 1999: 36). Akik a mező hierarchiájának csúcán állnak, rendelkeznek az „objektívizálódott erőforrások” felett (eszközök, intézmények, szövegekben tárgyiasult erőforrások), és „megvalósulási módokban” (tudományos habitusokban, az észlelést meghatározó sémák rendszerében, a megértésben, a nevelésben felhalmozódott erőforrások felett), melyek lehetőséget nyújtanak a tudományos problémák kiválasztására és megoldására, illetve a megoldások értékelésére (Bourdieu 1999: 38; Szabari 2009: 81).

4 A „befektetések” már a középiskola alatt kialakulnak, például meghatározó, hogy a felvételiző diák milyen intézményben tanult korábban, az biztosított-e számára szakirányú fakultációkat, képes volt-e a család anyagilag finanszírozni különórákat vagy a felvételi során többletpontokat érő nyelvvizsgát.

hasznos dolognak értelmezzék. Az illúzió fenntartásán keresztül ugyanakkor a felsőoktatás is a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének gépezeteként funkcionál.

Az átörökített anyagi és kulturális tőke eleve befolyásolja, hogy az adott diák mely intézmények közül választhat. Ahogy az a fókuszcsoportos beszélgetésekben is gyakran felmerült, az anyagi meghatározottságok már az egyetem kiválasztásakor szempontként szerepelnek. Jelenleg Magyarországon hat pszichológiát oktató egyetem működik, melyek különböző oktatási fókusszal rendelkeznek. Míg egyes intézmények a gyakorlatra, mások az önismeretre vagy a kutatásra fektetnek nagyobb hangsúlyt. Ugyanakkor sokaknak a megkérdézett hallgatók közül a szakmai szempontok már az egyetemi jelentkezéskor másodlagosak voltak, szemben a lakhatás kérdésével vagy a képzés összegével. A fenti problémák valójában mindenkit érintenek, aki be kíván lépni a felsőoktatásba, a pszichológusképzésnek azonban további két sajátos komponense van, ami megkülönbözteti más szakoktól: a képzés megkezdése és a szakirányú képesítés megszerzése közti időszak a legtöbb szakmához képest hosszabb, ami az önköltséges szak- és módszerspecifikus képzések rendszerével áll összefüggésben.

SAK- ÉS MÓDSZERSPECIFIKUS KÉPZÉSEK: KINEK A FELELŐSSÉGE?

A pszichológusképzés a bolognai rendszer szerint alap- és mesterképzésre tagolódik, valójában azonban az osztatlan orvosi és jogi tanulmányokhoz hasonlóan a pszichológussá váláshoz is elengedhetetlen az összes képzési szakasz és további szakmai gyakorlatok elvégzése. Ám míg ez az osztatlan képzések esetében deklarált, s ezért részben az állam által is támogatott, addig ez a pszichológusok képzése során kevésbé nyilvánvaló, a szakmai gyakorlatok pedig önköltségesek.

A hároméves alapszak végeztével a diákok „viselkedéselemzői” diplomát szereznek, amely még nem jogosítja fel őket pszichológiai ellátásra, így leginkább asszisztensi képzésként lehet rá tekinteni. Az ezt követő kétéves mesterképzésen a hallgatók már különböző specializációk közül választhatnak, úgymint kognitív pszichológia, munka- és szervezetpszichológia, klinikai és egészségpszichológia,

tanácsadás- és iskolapszichológia, fejlődés- és klinikai gyermekpszichológia, interperszonális és interkulturális pszichológia, társadalom- és szervezetpszichológia. A mesterképzés végeztével a hallgató „okleveles pszichológussá” válik, ugyanakkor a specializáció még mindig nem jogosítja fel a végzett szakiránynak megfelelő, speciális pszichológusi feladatok ellátására. Pontosabban, a hallgató az MA képesítés megszerzésével végezhet bizonyos feladatokat, ugyanakkor nincs kodifikálva, hogy pontosan mire jogosult és mire nem, így a kétéves képzés inkább csak mélyrehatóbb ismeretet ad az elsajátítani kívánt szakterületen (Pszichológia szakleírás 2022).

Az egyetemi évek után következnek a szakmai szempontból talán legfontosabb, szakirányú továbbképzések, melyek a mesterképzés alatti specializációra épülnek. A hallgató ezek elsajátításával szerezhethet szakpszichológusi végzettséget. Hivatalosan bizonyos pszichológusi pozíciókhoz a mesterdiploma is elegendő, ezért a további képzéseket az állam nem támogatja, ugyanakkor a munkáltatók rendszerint megkövetelik hozzájuk a szakképzés pár éven belüli befejezését (Gergely 2018). Így valójában a szakképzés az, amely feljogosítja a hallgatót arra, hogy azt a munkát végezze önállóan, melyet tanulmányain keresztül eredetileg megcélzott. Ennek terhét maguk a hallgatók is érzik, rendszerint már a mesterképzés során is. Ahogy az egyik diák fogalmaz:

„Itt vagyunk öt év után, és van egy diplománk, amivel semmit nem csinálhatunk, még tanácsadást sem. Miközben ha valaki elvégez egy coachképzést, akkor ő már emberekkel foglalkozhat. Túl sok korlátot állítanak nekünk, túl sokat várnak el tőlünk, utána pedig minden mehet saját zsebből” (végzős MA hallgató, részlet saját interjúból).

Összesítve, az egyetemi képzés 3+2 évet ölel fel, majd 2–4 évig terjed a szakképzés időszaka; klinikai szakpszichológusi szakképzés esetében ehhez járul még 150 óra kiképzőnél végzett önismeret, valamint egészségügyi szolgáltatónál folytatott munkavégzés (heti 20 óra 8 évig vagy heti 40 óra 4 évig) szükséges az önálló, szakirányú tevékenységet folytató pszichológusként való elhelyezkedéshez.⁵ A fent leírt fo-

5 A tanácsadó, sport-, munka-, iskolapszichológusi szakképzések kétévesek. Ezzel szemben az egészségügyi szakképzések – egészségpszichológia, klinikai pszichológia, neuropszichológia – ideje 3–4 év közti időszakot ölel fel.

lyamat végén az egészségügyi szakvizsgával rendelkező szakember jogosulttá válik rendelőindításra és önállóan végezhető egészségügyi tevékenységre, ez azonban még mindig nem foglalja magában a módszerspecifikus képzéseket (EMMI 2012).

A módszerspecifikus képzések a szakképzésekkel párhuzamosan, illetve azokra építve működnek. Ezek során módszereket, azaz olyan eszközöket lehet elsajátítani, amiket a pszichológusok későbbi munkájuk során alkalmazni tudnak (például pszichoterápiákat, úgymint családterápia, hipnózis, relaxáció). Ezek egy részét már a mesterképzés alatt el lehet végezni, befejezni azonban csak a diploma meglétével lehet. A módszerspecifikus képzések ugyancsak önköltségesek. A pszichoterapeuta-képzés, ami a legtöbb ember és pszichológia szakra jelentkező diák fejében él arról, mi is a pszichológusi szakma, mind közül a leg idő- és költségigényesebb folyamat. Az egyetemi képzésen túl 250 óra önismereti képzést, 4 év szakképzést, 3 év módszerspecifikus terapeutaképzést és 2 év pszichoterápiás elméleti és klinikai fázist foglal magába (Urbán 2017).

Azaz ahhoz, hogy valaki klienseket ellátó szolgáltatóként foglalkozzon pszichológiával, jelenleg minimum egy, de inkább több szak- és módszerspecifikus képzést szükséges elsajátítania egyetemi képzésen túl. S habár a jelenlegi szabályozás alapján az egyetemi végzettség is elegendő bizonyos segítő folyamatok vezetéséhez, a munkáltatók számára valójában nem a felsőoktatásban eltöltött évek, hanem a fent említett további képzések számítanak, legyen szó akár a piaci, akár a közalkalmazotti szektorról (Gergely 2018).

A pszichológussá válás folyamata párhuzamot mutat az orvosképzéssel, ahol a rezidensként eltöltött évek szolgálnak a gyakorlati tapasztalatok megszerzésére, amivel a képződő szakemberek alkalmassá válnak az emberekkel való foglalkozásra. A pszichológusok szakirányú képzései 2 és 4 év közti időintervallumot ölelnek fel, s bár létezik kis számú államilag finanszírozott hely, ezen túl a képzések nem ritkán milliós összegeket jelentenek (uo.).⁶ Ezzel szemben az orvosok rezidensi ideje nem kerül extra költségekbe, annak köszön-

6 Ösztöndíjas helyek csak az egészségügyi szakképzésben vannak, országosan 1424, melyek esetében szociális szempontokat nem vesznek figyelembe azok kiosztáskor, kizárólag a tanulmányi eredményeket, motivációs és szakmai hátteret, valamint publikációkat (Gergely 2018).

hetően pedig, hogy az oktató egyetemek közvetlen kapcsolatban állnak klinikákkal, minden diák el tud helyezkedni valahol, ahol gyakorlatát töltheti (Korm. rendelet 2015). Így az egyetemi képzés után viszonylag egyenes út vezet a rezidensi képzésbe, a szakemberré váláshoz.

A pszichológushallgatók számára a továbbképzések rendszere ezzel szemben „szürke zónaként” működik, ahogy azt többen is említik a fókuszcsoportok résztvevői közül. A hallgatók tapasztalatai alapján az egyetemi képzés során nem minden intézmény szolgáltat rendszerezett információt arról, hogy ezek hogyan épülnek rá a felsőfokú képzésre. Mindehhez az is hozzájárul, hogy a jogszabályok és jogosultságok rendszere sokszor még az oktatók számára is átláthatatlanok, hiszen azok nincsenek minden esetben pontosan meghatározva. Sokan a megkérdezettek közül elmondták, hogy ezekről először informálsan, például felsőbbéves diákokon vagy már pszichológusként dolgozó rokonaikon keresztül szereztek tudomást.

„Nekem volt olyan csoporttársam, aki az MA második félévében írt rám, hogy te tudtad azt, hogy mi ezután csak egy pszichológus diplomát kapunk, és semmik nem leszünk? Én mondtam, hogy igen, de én is csak azért, mert a barátom már mondta. Ezeket igazából senki nem tudja, és ez a motiváció szempontjából nagyon nehéz. Nem tudod, hogy mi leszel, és hogy leszel az, vagy hogy mi felé haladsz, csak akkor, amikor már ott vagy” (MA hallgató, részlet saját interjúból).

Ahogy az fentebb említésre került, az egyetemi képzésben felmerülő egyéni terhek (anyagi és kulturálistólke-ráfordítás) a felsőoktatáson belül nem sokban térnek el egymástól, ugyanakkor a szak- és módszerspecifikus képzések önköltséges rendszere olyan extra költségeket ró a hallgatókra, melyek a legtöbb esetben sem a felvételi tájékoztatókban, sem a képzés korai szakaszában nem válnak egyértelművé. Valójában a képződő szakemberek íratlanul, de arra vannak kényszerítve, hogy (minél több) szakképzést vagy módszerspecifikus képzést végezzenek.

„Ez az etikai kérdés nem biztos, hogy az egyetemi képzés hiányossága, hanem inkább a szakma hiányossága az, hogy ez nincs jól kommunikálva, vagy világossá téve, hogy a különböző képzettségek mire

jogosítanak fel majd. Etikailag probléma, hogy ezzel a hallgatók nincsenek tisztában, miközben ebből később akár probléma is lehet. Egy kicsit felháborító, de az ember valahogy elfogadja vagy elengedi, hiszen már túl közel van a célvonalhoz, vagy túl távol a starttól ahhoz, hogy visszaforduljon” (MA hallgató, részlet saját interjúból).

A képzéssel kapcsolatos előzetes elvárások és pályaválasztási motívációk közt a fókuszcsoportokban résztvevők gyakran említették a másokon való hivatásszerű segítség motívumát, a rájuk nehezedő anyagi terhek hatására azonban sokan arról is beszámolnak, hogy eredeti céljaikat háttérbe kell szorítaniuk. A hallgatóknak egy ponton szembesülniük kell azzal, hogy a piac logikája irányítja azt a segítő szakmai mezőt, ahol az egyetem 5 éve alatt nagyrészt csak tudományos szempontokkal találkoztak (Kovai 2015a; Máriási és Vida 2015). Minderre az is ráerősít, hogy a pszichológussá válás folyamata összekapcsolódik a szűkös képzési helyekért folytatott versennyel. Ezek alapján a tudományos tőkén túl valójában a materiális tőke is irányítja a pszichológiai mezőt, annak aktorait és stratégiáit.

„Nem feltétlenül abból lehet majd pszichológus vagy bármilyen szakember, aki alkalmas erre, és aki mindent jól csinál, hanem akiknek megvannak a lehetőségei rá. Nyilván ki hogy oldja meg, de azért ez sokszor mázli, nem arról szól, hogy ki mennyire kompetens, vagy hogy mennyire akarsz, mert a képzésben nem biztosítanak elég lehetőséget az embereknek. És így az anyagiak határozzák meg a döntéseidet és nem a kompetenciád” (MA hallgató, részlet saját interjúból).

Ahogy azt Gergely Sára pszichológus a 2017-es hallgatói fórum elemzésekor felveti, a helyzetet tovább bonyolítja, hogy a szakma ezt nem tematizálja, „úgy tesz”, mintha a képzés nem lenne anyagilag meghatározott, így például az azokat félbehagyó diákokat sokszor szakmailag kevésbé motiválnak tekinteti környezete (Gergely 2018). Az interjúk során megkérdezett diákok közül többen fogalmaztak úgy, hogy a pszichológussá válás „azon is múlik, hogy mennyire vagy erős és kitartó, hogy ne futamodj meg”, gondolva itt az anyagi és időbeli ráfordításra. A moralizáló keretrendszer egyéni jellemhiba-

ként tüntet fel olyan materiális kényszereket, melyek valójában a legtöbb diákot negatívan érintenek, ezen keresztül pedig nem képzési, hanem egyéni problémaként tételeződnek (Kovai 2015a).

„A fejemben zúg ma is, hogy valamelyik félév elején bejött valami gyakorlatra egy tanár és körbekérdezte, hogy ki milyen módszer-specifikus képzést kezdett el. Volt 30-ból 2 diák, aki már csinált ilyet, én pedig azt éreztem ’úristenem, ők mennyire tudatosak, én meg mennyire le vagyok maradva,’ körülbelül ez volt az élményem. Ez is volt tulajdonképpen a kérdés célja, azt hiszem, hogy aki nem volt még, az érezze úgy, hogy húzzon bele” (2020-ban végzett pszichológus, részlet saját interjúból).

A lemaradás ugyanakkor nem feltétlenül kompetenciaalapú, ha számba vesszük, hogy a lakhatási és egyéb anyagi költségek már az egyetem kiválasztásánál befolyásoló tényezők, a továbbképzések pedig stabil anyagi háttér nélkül további terheket rónak a képződő szakemberekre. „Ez egy olyan szakma, amit megvásárolsz magadnak” – mondja az egyik diák, aki nyaranta Svájcban dolgozik bébiszitterként, hogy fenn tudja tartani magát a képzés éve alatt. Mások a PhD-képzésen keresztül próbálják finanszírozni megélhetési költségeiket, azaz sokan nem azért jelentkeznak, hogy kutató és akadémiai pszichológusok legyenek, hanem mert azon keresztül könnyebben tudnak bejutni szakképzésre, mellette pedig ösztöndíjat is kapnak.

A képzés problémáira, ha nem is átfogóan, de az abban dolgozó szakemberek is rendszerint felhívják a figyelmet. Demetrovics Zsolt, az ELTE PPK korábbi dékánja, a magyarországi pszichológiaképzés jövőjéről szóló kerekasztal-beszélgetésen maga is megjegyzi: „összeadogatva majdnem egy évtized a képzés, ebben lenne hova fejlődnünk”. Pléh Csaba egyetemi tanár, akadémikus továbbá problémaként említi az egyetemi képzés éveiben elenyésző mennyiségű gyakorlatot, amit az egyetemek a későbbi önköltséges szakképzésekre szerveznek ki. „[A diákok] rendkívül keveset találkoznak az alkalmazott célzatú mesterképzéseken is emberekkel. Ez egy nagyon nagy probléma. A hülye piaci szemináriumok előtt valódi gyerekekkel és valódi emberekkel kellett beszélgetni” – állítja szembe Pléh a pszichológusképzést az orvosképzéssel, ahol az egyetemek folyamatos kapcsolatban

vannak a klinikákkal. Pléh bizonyos gyakorlati készségek elsajátítását a mesterképzés éveibe iktatná, ahogyan azt sok megkérdezett diák is felveti.

„Ha öt évünk van a képzésben, akkor az első háromban át lehetne adni a pszichológia sokszínűségét ugyanolyan komplexitással, mint eddig, és még így is lenne két másik év szakmai, önismereti és módszertani alapozásra és gyakorlatra” (MA hallgató, részlet saját interjúból).⁷

A probléma a kerekasztalon megnyilatkozó szakmabeliek szerint a tömegképzés számlájára írható, ami nemcsak hazánkban, de globális szinten is problémát jelent. A tömegképzés következtében az oktatók túlterheltek, ami a diákok számára „személytelenségben” és az oktatók felőli „közömbösségben” nyilvánul meg. „Hiányzik az együtt gondolkodás, a visszajelzés, az információk pedig folyamatosan elcsúsznak”, fogalmazza meg az egyik BA-képzésben résztvevő hallgató.⁸

Ezzel szemben egy vidéki nagyváros egyetemén hallgató diákok a fókuszcsoport során azt hangsúlyozták, hogy számukra előnyt jelent, hogy az egyetemen csak kis létszámban folyik a pszichológusok képzése. A kis létszám segíti a jobb kommunikációt és a tanárok azonnali reakcióját, továbbá jól működő hallgatói szervezetet eredményez, ahol a felsőbb évesek aktívan tudják támogatni az alsóbb éveseket, ennek érdekében mentorhálózatot is ki tudtak építeni. A kisebb csoportoknál több olyan szeminárium is van, amely lehetőséget ad az oktatókkal való közvetlen kommunikációra. „Eseteket hoznak, és ezeket meg is beszéljük.” Ezen keresztül megélik, hogy

7 Fontos szem előtt tartani, hogy a különböző egyetemek közt különbség van abban, mekkora hangsúlyt fektetnek az elméletre és gyakorlatra. Van olyan felsőfokú intézmény, ahol már a képzés éve alatt lehetőséget nyújtanak önismeretre, másol például nevelési tanácsadókhoz lehet menni gyakorlatra. Ugyanakkor a már korábban említett objektív megkötöttségek nem teszik lehetővé mindenki számára, hogy gyakorlatorientált képzést válasszanak.

8 Az ELTE PPK-n, mely az ország egyik legnagyobb oktatóegyetemének számít, míg 2011-ben 207, addig 2021-ben 353 diák kezdte meg tanulmányait pszichológia szakon. A pszichológiát hallgatók keretszámának növekedése ugyanakkor az ország összes felsőoktatási intézményére jellemző, az egyetemi modellváltás hatására pedig a jól jövedelmező szakokon (amilyen a pszichológia) további növekedésére lehet számítani a jövőben (Felvi.hu 2022a).

lehetőségük van tapasztalatot szerezni. A kis létszámú képzésekhez hasonló élményekről számoltak be azok a diákok is, akik az egyetem mellett szakkollégiumokba jártak. Ez egy lehetőség, „amit az ember magának keres, hogy többet tegyen bele.”

AZ ÁLLAMI ELLÁTÓRENDSZER KAPCSOLATA A PSZICHOLÓGUSKÉPZÉSSSEL

A tömegképzés az interjúk és a kerekasztal-beszélgetés résztvevői által elmondottak alapján úgy tűnik, negatív irányba befolyásolja a képződő szakemberek egyetemi éveit. Ugyanakkor létezik egy másik faktor is, ez pedig az állami ellátórendszer, mely nem tud elegendő helyet biztosítani a gyakorlatra. Az egyik hallgató ezt így fogalmazza meg:

„klinikai szakirányon fontos lenne bejárni kórházba és embereket látni. Persze vannak gyakorlatok, de alacsony óraszámban. 9 órát kapsz a pszichiátrián két beteggel. Mindez azonban összefüggésben áll a hazai egészségügyi ellátórendszer problémáival is. Magyarországon nincs akkora szelete a pszichológusoknak az egészségügyben. Így míg az orvosoknak van hova járniuk, és ott minden róluk szól, addig hány klinikus van egy klinikán?” (PhD hallgató, részlet saját interjúból).

Hazánkban több száz pszichológus végez évente, a pszichológusi állások éves száma viszont nem éri el ezt a számot.⁹ Demetrovics Zsolt szerint nem az a legnagyobb baj, hogy túl sok pszichológus képződik, hanem az, hogy nincs ennyi álláshely a közszférában, miközben igény lenne rá. „Nagyon nagy lyukak vannak az ellátásban, nagyon-nagyon hosszú várakozási idők vannak. Akut szükséglet esetén is. Ezt finansziális okok miatt nem tudja a magánszektor kipótolni, ha nem is volumenében, de az elérhetőségben, anyagi elérhetőségben semmiképp” (Demetrovics 2020, kerekasztal beszélgetés).

9 Jelenleg (2022. augusztus) a Közigállás.hu-n 433 pszichológusi állás található, ehhez képest csak 2022-ben 1574 diákot vettek fel pszichológia szakra Magyarországon (Felvi.hu 2022; Közigállás 2022).

Kozma-Vízkeleti Dániel kiképző családterapeuta a közalkalmazotti pszichológusi pozíciók országon belüli egyenlőtlen eloszlását hangsúlyozza: „óriási hiányosságok vannak földrajzilag, tehát például Szikszótól északkeletre nincsen klinikus pszichológus, pedig ott több tízezeren élnek. Az Ormánságban vagy Bodrogközben egyáltalán nincs. Tehát olyan óriási területek vannak, ahol még ha valaki akarna sem, vagy csak nagyon hosszú utazás árán, tehát többleterőfeszítés árán jutna el. El kell-e jutnia az alacsony jövedelműekhez? Nyilvánvalóan igen, hiszen ők nagyon gyakran kezeletlen mentális állapotok révén kerülnek még alacsonyabb szocioökonomiai státuszba. Tehát ez egy önrontó kör, és ebben azt hiszem, hogy a pszichológiának is van beavatkozási lehetősége” (Kozma-Vízkeleti 2020, kerekasztal beszélgetés).

Az elmúlt években radikálisan csökkentek a támogatott pszichoterápiás lehetőségek, s ahol van, ott is nehezen hozzáférhető, és egyre korlátozottabb számban (Horváth 2017; Szurovecz 2021). Mindeközben európai viszonylatban Magyarországon kifejezetten rossz mentális egészségügyi mutatók vannak. A depresszió, az öngyilkosság és az alkoholizmus aránya kiugróan magas (Nagyváradai és Mátrai 2015). Az OEP-finanszírozott pszichoterápiás rendelők mindeközben gyakorlatilag megszűntek a felnőtt lakosság számára, így a pszichés problémákkal az állami ellátásban jelenleg csak a háziorvoshoz lehet fordulni, aki terápia helyett gyógyszerfelírással tud segíteni (Koloszi 2017). Perczel-Forintos Dóra (2017) klinikai szakpszichológus tanulmányában felhívja rá a figyelmet, hogy a 2017-es adatok alapján Magyarország összlakosságára jelenleg 215 klinikai pszichológus jut az állami egészségügyben, ami alapján egy szakembernek körülbelül 45441 lakost kellene ellátnia.

„Az EKKH kimutatása szerint 1520 fő tett klinikai szakpszichológus szakvizsgát; pszichoterapeuta szakvizsgával 227 fő klinikai szakpszichológus és 518 fő orvos és fogorvos rendelkezik (összesen 745 fő). Mivel a gyakorlatban azt látjuk, hogy elsősorban klinikai szakpszichológusok végeznek pszichoterápiát (még akkor is, ha „csak” a szaktudásuk van meg, de nem tették le a pszichoterapeuta szakvizsgát!), a közép-magyarországi és a debreceni régióban (a klinikai szakpszichológiai szakképzési centrumok körzetében) viszonylag több klinikai szakpszichológus szakember dolgozik. A dél-magyar-

országi régióban nagyon kevés szakember érhető el, s ez igaz az ország többi részére is; Nógrád megye van a legmostohább helyzetben” (Perczel-Forintos 2014: 354).¹⁰

A pszichoterápiás osztályok országos szintű csökkenésével sokakhoz, jellemzően a legrászorultabbakhoz nem tud eljutni a pszichológiai ellátás, miközben a mentális egészségre fordított figyelem valójában költséghatékonyabb, azaz gazdasági szempontból is kifizetődőbb állami ellátórendszert biztosíthatna (Perczel-Forintos 2017). Mindeközben a hazai egészségügyi intézmények nem prioritizálják a pszichoterápiás kezeléseket, azok veszteségességére hivatkozva (Gergely 2018). A kerekasztal-beszélgetésen Vizin Gabriella klinikai szakpszichológus és egyetemi adjunktus úgy fogalmaz: „fontos lenne egy költséghatékony ellátórendszer kiépítése. Elérhetővé tenni, akár a tünetredukciós szintet is, az érdeklődőknek vagy rászorulóknak, vagy a mentális zavarral küzdők számára, tehát hogy legyen egy olyan pont, ahol bármikor bárki beléphet”.

Továbbá Demetrovics szerint

„egy szomatikus osztályon, hogyha egy megfelelően képzett pszichológus be tud segíteni az intervencióban, akár az altatási folyamatban, a beteg felkészítésében, rehabilitációjában, akkor napokkal csökken mondjuk a bentlét ideje. Azzal, hogy investálok abba, hogy az én osztályomon legyen egy pszichológus, azzal nagyságrendekkel spórolok az ellátás költségein, de ugyanígy, ha megfelelő ellátást tudok biztosítani, korai intervenciót tudok biztosítani a különböző mentális problémák esetén, megint csak a későbbi költségeket nagyon nagymértékben meg tudom spórolni.”

Ezek alapján úgy tűnik, nagy a kereslet a pszichológusok iránt, miközben egyre kevesebb közalkalmazotti pszichológusi állás van, így sokan a piaci szférában próbálnak érvényesülni, azonban a magánterápia kevesek számára megfizethető. Az alkalmanként 10-15 ezer forint összegű terápiás üléseket¹¹ a jelenleg zajló inflációs hullám

¹⁰ Az adatok 2014-re vonatkoznak.

¹¹ Lsd. <https://pszichologuskereso.hu/> vagy <https://www.pszichofeszek.hu/>.

hatására már a középosztály sem tudja megfizetni, így rengetegen esnek el a pszichés segítségnyújtástól, ami tovább rontja a hazai lakosság mentális egészségi állapotát. A lelki segítségnyújtás így fokozatosan piaci szolgáltatássá válik, melyhez csak az eleve jó anyagi helyzetben lévők tudnak hozzáférni.

RENDSZERVÁLTÁS ELŐTTI PSZICHOLÓGIA ÉS ÚJRAINTÉZMÉNYESÜLÉS

Az, hogy Magyarországon az állami ellátásból fokozatosan eltűnik a pszichoterápiás ellátás, szerteágazó kulturális, társadalmi és politikai folyamatok összjátéka. Az oktatás során felmerülő általános és egyéni problémák ezért, ha nem is egyenes úton, de ezen történeti feltételek eredményei, ami igazán akkor válik láthatóvá, ha szisztematikusan dekonstruáljuk a pszichológia intézményesülésének történeti aspektusait (Parker 1995). Jelen tanulmány ezek közül egyet kíván példaként bemutatni, Kovai Melinda szociológus kutatása alapján (Kovai 2015b, 2016, 2017).

Az 1945 utáni pszichológia intézményesülését alapjaiban határozta meg Magyarország félperifériás pozíciója és az államszocializmus (Böröcz 1992; Szűcs 1988). Ennek kezdeti időszakában a pszichotudományok szerepet kaptak a politikai beavatkozásokban, ami az intézményrendszer egyre szélesebb körű terjeszkedését eredményezte (Kovai 2017: 224). A kutatások elsődlegesen a gyermeklélektanra fókuszáltak, hogy olyan oktatási rendszert tudjanak létrehozni, mely minden osztályt képes befogadni (Kovai 2015b).¹² Ebben az időszakban az addig kis kutató és terápiás intézetek nagy állami intézményekké alakultak, a korábban önkéntesként dolgozó szakemberek pedig közalkalmazottá váltak (uo.). Az oktatás pszichológiai alapú reformja az egész országra kiterjedt. Vidéki hálózatokon keresztül kutatásokat,

12 Az állam célja, összhangban a szocializmus elvi törekvéseivel, a társadalmi struktúra átalakítása volt, ahol a pszichológia feladatául határozták meg annak feltérképezését, hogy a képességek és az osztályhelyzet közt milyen viszony áll fenn. Ehhez kapcsolódóan ebben az időszakban jön létre az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) Mérei Ferenc vezetésével.

képességmérést, szülői ismeretterjesztést végeztek állami megrendelésre, az iskolareform előkészítéséhez (uo.).

A pszichológia hirtelen megindult térnyerése az 1950-es években megreked, miután szovjet mintára bevezették az oktatásban az osztály alapú kvótákat. Az addig kiépült intézményeket felszámolták, s miután a pszichológiát burzsoá doktrínának nyilvánították, a diszciplína kiszorul a törvényhozás terepéről is (Kovai 2017: 266). A pszichológiát állami szinten 1956 után rehabilitálták, azonban korábbi központi pozícióját sosem nyerte vissza. A pszichotudományok az 1960-as évektől fokozatosan eltávolodtak az oktatásügytől, s elsődlegesen mint terápiás eljárás intézményesülnek újra.¹³ Az 1980-as évekre a pszichoterápiás tudás a társadalom egyre szélesebb köreibeh jut el, az állami egészségügyön keresztül elérhetővé válik a lakosság számára. Az egyetemeken, kutatóintézeteken és kórházakon túl műhelyek alakulnak ki a szakma meghatározó személyiségei körül. Ezekben a „második nyilvánosságként” aposztrofált közegekben a résztvevőknek lehetősége nyílt megismerkedni a nyugati szakirodalmakkal és technikákkal, ami egyfajta ellenállásként is funkcionált abban a szakmai közegben, ahol ekkoriban elsősorban szovjet szerzőket hivatkoztak (Kovai 2015b).

A hazai szakemberek a nyugati demokráciákból átszivárgó, alapvetően individuumbókusú pszichológiai tudást az államszocializmus ideologikus pszichológiájának alternatívájaként, tiszta és objektív tudománynak látták.¹⁴ Az, hogy a pszichológiát egy időre reakciónak bélyegezte a hivatalos államhatalom, valamint a második nyilvánosság informális jellege és a nyugati szakirodalmak felértékelődése a pszichológus szakma közügyektől való fokozatos és tudatos

13 Mindez nem azt jelenti, hogy a pszichológia jelenleg nem jelenik meg az oktatásban, azonban mára a gyermek iskolai problémáit elsősorban mint képesség-, teljesítmény-, vagy viselkedészavarként, azaz pszichológiai problémaként határozza meg. Ebben a keretrendszerben a gyermek társadalmi helyzete, képességeinek társadalmi beágyazottsága nem jelenik meg, illetve annak kapcsolata az iskolai teljesítménnyel (Kovai 2015b: 19).

14 Kovai mellett érvel, hogy a nyugati szakirodalmak felértékelődése egyben egy önkolonizációs attitűdöt is letükrözött a pszichológus szakmán belül. Ennek alapja az a tradicionálisan bináris reprezentáció Nyugat és Kelet (centrum és félperiféria) közt, mely a Nyugatra mint a fejlődés univerzális referenciájára hivatkozik, míg Kelet-Európa kultúrája, tudományossága és életvitele alacsonyabbrendűséget testesít meg (Kovai 2017).

elfordulását és depolitizálódását eredményezte (például a közoktatástól független nevelési tanácsadással) (uo.). Azaz a magyarországi pszichológus társadalom az 1970-es és 1980-as évekre a politikai bizonytalanságok és visszaélések okán végül intézményi szinten is elfordult a társadalmi problémáktól, miközben habitusuk és értékrendjük még hordozták a társadalmi problémák iránti elkötelezettséget (uo.).¹⁵

Így alakul ki végül egy apolitikus, alapvetően az individuum igényeit kiszolgáló, nyugati ismeretanyagra alapozott pszichológia, mely a társadalmi és közéleti kérdéseket élesen leválasztja a terápiás térről. Minthogy a szakma évtizedeken keresztül igyekezett függetleníteni magát az állami keretektől, nem meglepő, hogy a rendszer-váltást követően a pszichoterápia és a mentálhigiénés ellátások extrém privatizálódásnak indultak (Gergely 2018).

A pszichológia egyetemi oktatására vonatkozó gyakorlat az újraintézményesülés éveiben alakul ki, ezért a kor egészségügyi ellátórendszerére épült rá. Az orvosképzéshez hasonlóan ekkor az állami egészségügy elegendő helyet tudott biztosítani a képzésből kimenők gyakorlati oktatására. A közegészségügyben beálló változások és a pszichoterápiás ellátás leépülésének következtében azonban a képzés alól fokozatosan eltűnik az állami ellátórendszer, amely a tömegképzés következtében egyre növekvő számú hallgatót már képtelen befogadni. Ennek következtében a kis számú, államilag finanszírozott szakképzési helyekért komoly verseny folyik a diákok közt, a módszerspecifikus képzéseket pedig az államtól független pszichoterápiás egyesületeknél tudják elsajátítani, önköltséges formában.

A JELENKORI PSZICHOLÓGIA VISZONYA A TÁRSADALMI FOLYAMATOKHOZ

A fenti történeti elemzésből kirajzolódik, hogy a tudományhoz képest külsődleges körülmények, mint a politikai-társadalmi hatások és a szakpolitikai intézkedések hogyan befolyásolják a pszichológia stá-

15 Fontos szem előtt tartani, hogy mindez elsősorban a gyakorló pszichológusokra vonatkozott, miközben ebben az időszakban folytak országos méretű szociálpszichológiai kutatások is.

tusztát, alkalmazásának terepét és a szakmai közösség szerveződését hazánkban. A mentálhigiénés ellátás fokozatos kiszorulása az állami egészségügyből, ha nem is egyenes következménye a pszichológus társadalom közügyektől való elfordulásának, de feltételezhetően összetevője.

A pszichológia az államszocializmus egy rövid időszakában arra volt kényszerítve, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek feloldásának zászlóshajója legyen. Az individuumsfókuszú és politikamentesnek tűnő nyugati pszichológia a független tudományosság alternatívájaként tűnt fel azzal az időszakkal szemben, melyben a pszichológiára ideológiai elvárások zúdultak. Mindez azonban nem kevésbé politikai, amennyiben elmulasztja annak lehetőségét, hogy felismerje és aláítsa azokat a társadalmi feltételeket, melyben az individuumok élnek (Kovai 2017). Az individualizálás továbbá nemcsak az elsajátítandó tudásanyagra, de a társadalmi kérdésekhez való hozzáállásra és közvetetten a pszichológiai mező szereplőire is kiterjed.

Ahogy azt Kozma-Vízkeleti Dániel is kiemeli a kerekasztal-beszélgetésben, a jelenlegi pszichológia problémája, hogy nem tud érvényes válaszokat adni, nem beszél a kliens nyelvét. Ennek egyik oka egyes hallgatók szerint, hogy a pszichológia egyetemi oktatása nem a „kliens nyelvének” elsajátítását helyezi fókuszába, inkább egy általános és tudományos emberképet kíván átadni a pszichotudományok különböző ágainak szempontjából. Ezek azonban nem alkalmazhatóak direkt módon a későbbi kliensek életkörülményeiből fakadó problémákra. Az egyik diák ezt így fogalmazza meg:

„azt látom, hogy az az egyik nagy vágya sokaknak, hogy csináljanak egy teljesen jó személyiségmodellt, amit mindenkire rá lehet illeszteni. Az órák nem azt adják át, hogy megfoghatatlan az ember egy leíró modellel, és hogy nemcsak az embert kell nézni, hanem a szociális helyzetét, osztályhelyzetét, minden ilyesmit. És szerintem ez totál tévhitre vezeti az embereket” (MA hallgató, részlet saját interjúból).

Az általános emberkép vázát az egyetemi műhelymunkák és terepgyakorlatok hivatottak tartalommal feltölteni. Azonban a fentebb említett okok miatt az egyetemeknek nincs feltétlenül kapcsolatuk a szociális ellátórendszerrel, ami mélyebb gyakorlati ismeretekhez

juttathatná a diákokat, a szak- és módszerspecifikus képzések mellett pedig a felsőoktatási intézmények közül nem mind érzi feladatának ezek továbbadását. A problémát az oktatók is érzékelik. Demetrovics Zsolt ezt úgy fogalmazza meg, „mindenképp valamiféle reflexivitásra lenne szükség. Arra, hogy amit tanulnak, az nem pusztán egy tudomány, hanem egy olyan tudomány, amit az alkalmazás, az intervenció, a beavatkozás érdekében lehet hasznosítani.” A fentiek hiányában azonban a hallgatók „kreativitására” van bízva, hogy gyakorlatot szerezzenek.

„Műhelymunkából sok van, terepgyakorlatból kevés. Emberekkel konkrétan kétszer 45 órát kéne foglalkozni papíron, ebbe tartozik a pszichiátriai, klinikai látogatás, interjúk felvétele óvodákban és iskolákban, de ezek egyedi alkalmak. Ami hiányzik, az a közvetlen kapcsolat a klinikával. Itt főleg ismeretség alapján lehet közelebb jutni egy-egy pszichológushoz, akiknek a munkáját lehet követni. Nincs lista, amiből választani lehet. Ha jóban vagy egy olyan tanárral, aki a klinikán dolgozik és megbeszél, akkor bevisz és tudsz interjúzni” (PhD hallgató, részlet saját interjúból).

Mindezek fényében nem meglepő, hogy a diákok gyakorta számoltak be arról a frusztrációjukról, hogy nem tudják, hogy az évek alatt el-sajátított tudásanyagot hogyan fogják alkalmazni később, a segítői munka során. A fókuszcsoport egyik frissen végzett pszichológusa jelenleg az Ormánságban dolgozik tanácsadóként. Erre azért van lehetősége, mert pályázati finanszírozáson keresztül elérhetővé vált a lakosság számára az ingyenes pszichológiai tanácsadás, ám a területen se a pszichiátriai, se a szociális ellátórendszer nincs kiépítve, így pályakezdőként rengeteg feladat hárul rá.

„Nagyon sok ember ott tart, hogy nem tud 40–50 percet végigülni velem szemben. Ezek a dolgok azok, amik nem kerülnek elő a képzésen. Sokaknak lehet, hogy problémát jelent, hogy ott üljenek és egy beszélgetést folytassanak, mert nincsenek hozzászokva, hogy valaki megkérdezi a véleményüket, tapasztalataikat vagy megélé-süket. Megfordul a fejekben, hogy mondjuk felkészít-e bármilyen módon arra a képzés, hogy igen, ilyen lesz. És hogy ezt nem úgy ér-

tékeljük, hogy ez egy deviancia feltétlenül, hanem egy közezből adódó vagy szocializációból adódó probléma. Klinikain megtanultuk a Rorschach-tesztet és társait, most pedig egy olyan csoportot kell tartanom, ahol azt tanuljuk, hogyan fogalmazd meg a véleményed. Mert ha Dixit-kártyákat adok a kezükbe, nem tudnak elvonatkoztatni. A szakma nagy része nem tud kommunikálni velük. Hiába vannak eszközeink, ha nem tudjuk eljuttatni a társadalomnak. Ha nincs nyitottság, akkor ez egy osztálybeli kiváltság marad” (2020-ban végzett pszichológus, részlet saját interjúból).

Az egyetemi képzés a hallgatók elmondása alapján nem sokat mond arról, hogyan győzhető le a pszichés egyenlőtlenségek, vagy hogyan lehet minél nyitottabbá tenni a terápiát különböző társadalmi státuszú egyének számára. A kimaradó gyakorlat a szak- és módszerspecifikus képzésekre szerveződik ki. Kozma-Vízkeleti Dániel kiemeli, „amit effektíve a klienseikkel dolgoznak, annak a nagy részét inkább módszerspecifikus képzéseken sajátították el, mintsem az egyetemen [...] nem lehet elválasztani a kettőt, szükség van arra az alaptárgyra és szemléletre, amivel az egyetem fölvértez, de talán hazánkban tényleg megtapasztaljuk, hogy az akadémiai, pszichológiai és egyetemi lélektan, meg a gyakorló kollegák néha csak néznek egymásra, és nem értik, ki milyen szempontokat és értékeket képvisel”.

A fentiekből úgy tűnik, autonómiája érdekében a diszciplína fokozatosan elfordul a szociális szempontok tematizálásától mind az oktatásban, mind a közéletben. Ez azonban további problémákhoz vezet, hiszen a közéleti kiállítás hiányában a társadalom szemében valóban pusztán piaci szolgáltatássá válik a pszichológia. Jelenleg a mentálhigiénés ellátás egyre jobban kiszorul az egészségügyből, amivel szemben sem a szakma, sem a társadalom nem mutat különösebb ellenállást, miközben valójában ők is a folyamat kárvallottjai.

A közszolgáltatások fokozatos leépítése egyre jobban gátolja a különböző társadalmi csoportok hozzáférését az ellátáshoz, ami egy öngerjesztő folyamatot eredményez. A képződő pszichológusok egyetemi éveik során, majd gyakorlatuk alatt nagyon ritkán tudnak kapcsolatba lépni az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportok problémáival. A közszférában egyre kevesebb álláslehetőség adott, s a verseny mellett az ott kapott fizetés sem tükrözi vissza a képzés anyagi és

időbeli ráfordításait. Ezért a pályakezdő pszichológusok inkább a piaci szektorban igyekeznek elhelyezkedni, semmint nevelési tanácsadóknak, iskolákban vagy kórházakban, még akkor is, ha alapvetően ez lenne szakmai céljuk.¹⁶ „A saját szociális helyzetem miatt nem tehetem meg, hogy olyan emberekkel foglalkozzak, akik a szociális helyzetük miatt nem engedhetik meg a pszichológiát” fogalmazza egy pályakezdő pszichológus egy fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során.

A fenti materiális kényszerek következtében féltő, hogy a pszichológiai segítségnyújtás Magyarországon a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének egyik gépezetévé válik. A képzés teljesítését egyre inkább a felső középosztálybeli családok gyermekei tudják megengedni maguknak, azonban ahhoz, hogy „befektetésük” megtérüljön, hasonló státuszú klienseknek fognak tudni segítséget nyújtani. „Hogyha kicsit olcsóbban meg lehetne úszni [a képzést], akkor a pszichológus se feltétlenül kérne annyit azért, hogy aztán visszanullázza, amit beletett”, hangzott el egy fókuszcsoporthoz tartozó interjúban.

A hivatalos felvételi és képzési anyagok interjúkkal való összevetéséből kiderül, hogy a fenti egyenlőtlenségek – mind a társadalom, mind az oktatás szintjén – kimondatlanul, mintegy íratlan szabályként vannak jelen a mezőben. A probléma egyes elemei a fókuszcsoporthoz tartozó hallgatói fórumon és a kerekasztal-beszélgetésben is megjelentek, ebből arra lehet következtetni, hogy az a szakma számára legalább részben ismert. Ugyanakkor annak kimondatlansága tovább működteti a folyamatot, ami nemcsak a szélesebb társadalomra, de a szakmára és a szakmába frissen belépőkre is negatívan hat.

16 Az egészségügyi végzettségű szakpszichológusok fizetését az utóbbi években a szakorvosokéval együtt megemelték az egészségügyi szolgálati jogviszony keretében. Azaz az ott megszerezhető fizetés nem alacsony, viszont a szektor még mindig nem biztosít elegendő álláshelyet. Eközben, ahogy az már a korábbiakban is felmerült, vannak egész megyék, régiók, ahol egyáltalán nincs pszichológusi ellátás. Továbbá amennyiben hirdetnek is kisebb településeken státuszokat, azok nem biztos, hogy betöltésre kerülnek, mivel a pszichológusok a fővárosba és a nagyobb egyetemi centrumokba tömörülnek az ott elérhető továbbképzések, szupervízió, szakmai közösség és magánrendelésekre fordítani tudó kliensek miatt.

A SZAKMAI ÖSSZEFOGÁS LEHETŐSÉGEIRŐL

A pszichológia intézményi szintű problémáira sokan hozzák fel a jelenleg hiányzó pszichológusi kamarát mint megoldást. Vizin Gabriella a kerekasztal-beszélgetés során elmondta, „egy jól működő pszichológusi kamara alkalmas lehet arra, hogy eljuttassa a pszichológiát a rászorulókhhoz, illetve hogy költséghatékony állami ellátást biztosítson”. Demetrovics Zsolt hasonlóan vélekedik. Szerinte a kamara tudná szabályozni a pszichológus szakmát, például egy pszichológustörvényen keresztül. „Egy tisztább, kiszámíthatóbb rendszert eredményezne [...], abban is segíthetne, hogy lobbizzon abban, hogy a pszichológiai típusú, tehát akár a pszichiátriát is idehozhatjuk, de egyáltalán a mentális egészség területén, olyan módon megnyíljanak szakmák, amik segítenének.”

A magyarországi pszichológuskamara történeti-szakmai alakulása és az ahhoz kapcsolódó különböző vélemények egy külön kutatás témája lehetne, ezért jelen tanulmány csak röviden tér ki rá. Magyarországon nem működik pszichológuskamara, annak megalapításáról pedig jelenleg is vita folyik. A kamara feladatai közé tartozna a szakma felügyelete, továbbfejlesztése, önszabályozása, a kliensek érdekeinek védelme vagy az illetéktelen szakmagyakorlás elleni fellépés. Legutóbb 2017-ben váltott ki heves vitát az EMMI által benyújtott törvénytervezet a pszichológusok kamarai alapítására vonatkozóan (Kamarai törvénytervezet 2016). Míg a tervezet mögött a hazai pszichológustársadalom csak egy kis része sorakozott fel, addig látványos tömegekből váltott ki ellenérzéseket, aminek vitafórum keretében adtak hangot.

Sok szakmabeli nehezményezte, hogy a törvénytervezet a már létező kamarákhoz képest példátlan túlhatalommal ruházná fel leendő elnökét etikai ügyek elbírálásában, s így inkább hatóságként, semmint közös érdekvédelmi szervezetként funkcionálna (Horváth 2017). A vitafórumon hangsúlyozták továbbá, hogy egy érdekérvényesítő közösség valóban hasznos lenne a szakma számára, ám nem az akkori tervezet formájában. Több felszólaló is amellet érvelt, hogy szükséges javítani a hazai pszichológustársadalom érdekérvényesítő képességét és a pszichoterápiához való OEP-finanszírozott hozzáférés feltételeit, valamint a társzakmákkal való együttműködést és a képzéseket haté-

konyabban összehangolni, ugyanakkor a kamara akkori tervezete nem ezeket a célokat tette elsődleges fókuszává (MOK 2017).

Mindebből az látszik, hogy a hazai pszichológus társadalom különböző módokon, de szükségesnek látja saját szakterülete érdekeinek érvényesítését, melyben helyet kaphatnának többek közt a szociális ellátórendszerre vagy az oktatásra vonatkozó kérdések. A kamara körül folyó viták azonban több évtized után sem csillapodnak, a jelenleg működő érdekvédelmi szervezetek pedig nem bizonyulnak elegendőnek a tanulmányban tematizált problémákkal szembeni kiállásra. Miközben úgy tűnik, hogy a pszichológustársadalom egy jövőbeli érdekvédelmi szervezettől várja problémái megoldását, a támogatott pszichoterápiás ellátás elsorvad, a képződő pszichológusok valósága pedig egyre távolabb kerül az akut társadalmi problémáktól.

Ebben a helyzetben már az is előrelépés jelenthetne, ha a képzés a hallgatókat olyan ismeretekkel is felvértezné, melyeken keresztül kiállhatnának a pszichológia szakmai és a szélesebb társadalom pszichés egészségére vonatkozó érdekeiért. A pszichológusok képzéséből jelenleg ugyanis többnyire hiányzik a szakmát alakító társadalomtörténeti hatások és a tudományok terében betöltött pozíciójának ismerete. Ahogy Kovai fogalmaz, a jelenlegi magyar pszichológiának nincs történeti emlékezete, pusztán részterületek leíró feldolgozása (Kovai 2015b). Talán ebből is adódik, hogy a pszichoszociális egyenlőtlenségek és a pszichológia determináltsága a közép- és felsőbb osztályok felé a mai napig nem problematizálódtak a magyarországi pszichológia mainstream diskurzusában. Valójában ezek potenciálisan elősegíthetnék a képződő szakemberek saját társadalmi pozíciójukra való rálátását, a kötelező önismeret és belső folyamataik feltérképezése mellett.

KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen tanulmány arra kívánt rámutatni, hogy a tudományhoz képest külsőnek titulált tényezők hogyan befolyásolják az oktatást és a képződő szakemberek elhelyezkedési lehetőségeit specifikusan Magyarországon. A kutatás ehhez a magyarországi pszichológuskép-

zésben részt vevők nézeteit és véleményeit használta fel kiindulópontként. A kvalitatív adatok segítettek rámutatni, hogy bizonyos társadalmi, politikai, gazdasági tények és a pszichológia tudományos működése nem zárják ki egymást, sőt egymás kölcsönhatásával válnak értelmezhetővé. Ugyanakkor a felsőoktatásban a fenti szempontok csak ritkán jelennek meg szisztematikusan, ennek következtében a képződő szakemberek számára kevés lehetőséget nyújtanak arra, hogy reflektáljanak saját szakmai és társadalmi pozíciójukra, azok okaira és következményeire.

A kutatás alapjául szolgáló fókuszcsoporthozos interjúk résztvevői arról számoltak be, hogy Magyarországon jelenleg a pszichológussá válás olyan idő- és pénzbeli ráfordításokat követel, melyek a szakmai kompetenciákon túl eleve szelektálják, kiből és milyen szakember válhat. Az egyetemi curriculum átfogó és elsődlegesen tudományos elveket érvényesítő tudásanyagot ad át. Eközben a tömegképzéssel, valamint az állami ellátórendszerben tevékenykedő pszichológusi pozíciók beszűkülésével a gyakorlati képzés az önköltséges szak- és módszerspecifikus képzőhelyekre hárul, melyekért folyamatos verseny folyik a hallgatók közt. Az ellátórendszer problémáival és azok képzésre tett hatásával maga a pszichológustársadalom is részben tisztában van, mégis hiányzik az egységes szakmai állásfoglalás. Mindezt valószínűleg nem egy pszichológusi kamara fogja megoldani, hiszen annak pusztá létéről is évtizedek óta vita folyik. Eközben többek közt az állami pszichoterápiás ellátás vagy az iskolapszichológusi rendszer egyre rosszabb helyzetbe kerül az ellátórendszerben.

A képződő pszichológusok az interjúk során elmondták, mindezek fényében egyre kevésbé éri meg a közalkalmazotti pályát választaniuk, hiszen a kevésbé jól bérezett vagy szűkös elhelyezkedési lehetőséget biztosító közszolgáltatások nem térítik meg számukra az oktatásukba befektetett anyagi ráfordítást. A folyamat következtében azonban egyre nagyobb szakadék képződik a pszichológiai segítségnyújtás és a legrászorultabb társadalmi osztályok közt. Ezen keresztül féltő, hogy a pszichológia mint szakma és mint szolgáltatás fokozatosan a közép- és felső osztályok „kiváltságává” válik, ezzel még inkább eltávolodik a társadalmi problémáktól, ahogy azt a kritikai szakirodalmak is hangsúlyozzák. Az egyik hallgató megfogalmazása szerint:

„olyan pácienseket szül a pszichológia, amilyen. Ha számszerűsített tudomány próbál lenni, ehhez mérten szüli a pszichológusokat. Ha az számít, hogy mennyit publikáltál, ugyanúgy számszerűsítve, akkor ez olyan személyeket fog bevonni, akik ezek mentén gondolkodnak. Eközben a folyamatos önfeljesztés, a 'mindig tudsz jobb lenni' – amit belénk is sulykolnak – egy nagyon mérgező dolog. Őszintén, nem tudom mit akar a pszichológia magával kezdeni, milyen embereken akar segíteni” (BA hallgató, részlet saját interjúból).

Ahogy azt a kritikai szakirodalmak is hangsúlyozzák, a pszichológia szakmai problémái és a társadalom pszichológiához való hozzáféréseinek korlátozottsága valójában egy töről fakadnak. Az állami pszichológiai ellátásra vonatkozó szakpolitikai intézkedéseknek nemcsak az alsóbb osztályok a kárvallottjai, hanem azok a képződő szakemberek is, akik emiatt megfosztódnak az ellátórendszerben végezhető gyakorlattól. Ez pedig hosszú távon kihat a szakma egészére. Az apolitikus hozzáállás meggátolhatja a szakmát annak felismerésében, hogy képes azokat a társadalmi feltételeket alakítani, melyben ő maga is tevékenykedik. Az állam mentális egészségre vonatkozó szakpolitikai intézkedései mellett mostanra elengedhetlenné vált a társadalmi kérdések integrálása mind a mainstream pszichológiai diskurzusba, mind a képzés legalapvetőbb szintjein, ezen keresztül a mező résztvevői nagyobb eséllyel tudnak saját érdekeik mentén az alsó társadalmi osztályok pszichés gondozása mellett is kiállni.

Annak részletesebb meghatározása, hogy hogyan működnek a pszichotudományok az állami ellátórendszerekben, további kutatásokat igényel. Ezeken keresztül árnyaltabb képet kaphatunk azok kölcsönhatásáról és arról a feltételezhetően strukturális folyamatról, melyben a szociális szempontok fokozatosan kiszorulnak mind a diszciplína, mind az ellátás kereteiből. Emellett további kutatások szükségesek annak megállapítására, hogy mindez milyen hatással van a mező szereplőire, önmeghatározásukra, tudományos és etikai keretrendszerükre, és saját szerepük definiálása a társadalmi mezőben.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bourdieu, Pierre (1991). The peculiar history of scientific reason. *Sociological Forum*, 6(3), 3–26.
- Bourdieu, Pierre (1999). The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason. In Mario Biagioli (szerk.), *The Science Studies Reader* (31–50). Routledge.
- Bourdieu, Pierre (2000 [1992]). A mezők logikája. In *Olvasókönyv a szociológia történetéhez II. kötet* (418–430). Új Mandátum.
- Bourdieu, Pierre (2008 [1965–1977]). *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelő-dése*. General Press Kiadó.
- Böröcz József (1992). Dual dependency and property vacuum. Social change on the state Socialist semiperiphery. *Theory & Society*, 21, 77–104.
- EMMI (2012). 22/2012. (IX. 14.) EMMI rendelet az egészségügyi felsőfokú szakirányú szakképesítés megszerzéséről. *Jogtár*. Interneten: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200022.emm>. Letöltés dátuma: 2022. 08. 11.
- Erős Ferenc (1993). A szociálpszichológia válsága: Krízis kritika nélkül. In *A válság szociálpszichológiája* (56–74). T-Twins Kiadó.
- Fáber Ágoston (2009). Pierre Bourdieu tudományfelfogása. *Replika*, 67, 7–9.
- Fisher, Mark (2021 [2009]). *Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva?* Napvilág.
- Felvi.hu (é.n.). Pszichológia szakleírás. *Felvi.hu*. Interneten: https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesek/szakleirasok!/Szakleirasok/index.php/szak/85/szakleiras. Letöltés dátuma 2022.08.11
- Felvi.hu (2022a). Friss Statisztikák – 2022 szeptemberben induló képzések. *Felvi.hu*. Interneten: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/friss_statisztikak!/FrissStatisztikak/index.php/friss_statisztikak/bsc-ba-kepzesekre. Letöltés dátuma: 2022. 08. 11.
- Felvi.hu (2022b). Ponthatarok és statisztikák. *Felvi.hu*. Interneten: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statisztikak/elmult_evek!/ElmultEvek/index.php/elmult_evek_statisztikai/ponthatarok?filters%5Bsta_int_id%5D=12&filters%5Bsta_kar_id%5D=335&filters%5Bsta_ev%5D=2011%2F%C3%81. Letöltés dátuma: 2022. 08. 11.
- Foucault, Michel (2008 [1979]). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France 1978-1979*. Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel (2010 [1983]). *The Government of Self and Others: Lectures at the Collège de France 1982-1983*. Springer.
- Fox, Dennis; Prilleltensky, Isaac és Austin, Stephanie (2009). Critical Psychology For Social Justice: Concerns and Dilemmas. In uők. (szerk.), *Critical psychology: An introduction* (1–19). Sage.

- Gergely Sára (2018). Kie a pszichológia? Kinek és miért van szüksége a kritikai pszichológiára? *Új Egyenlőség*. Interneten: <https://ujegyenloseg.hu/kie-a-pszichologia-kinek-es-miert-van-szuksege-a-kritikai-pszichologia-ra/>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Gieryn, Thomas F. (1984 [1980]). A tudomány, amint megalkotja önmagát. *Valóság*, 1(2), 113–115.
- Greenstein, Anat (2016). *Radical Inclusive Education: Disability, Teaching and Struggles for Liberation*. Routledge.
- Horváth Bence (2017). Nem kérnek a pszichológusok a kormány kamarájából és a nemzeti konzultációjából. *444.hu*. Interneten: <https://444.hu/2017/06/28/nem-kernek-a-pszichologusok-a-kormany-kamarajabol-es-a-nemzeti-konzultaciojabol>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Horváth Bence (2017). „Nem kérünk segítséget, mert addig nincs bajom, amíg nem kértem segítséget.” *444.hu*. Interneten: <https://444.hu/2017/05/30/nem-kerunk-segitseget-mert-addig-nincs-bajom-amig-nem-kertem-segitseget>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Kolozsi Ádám (2017). Terápiához nem jut, inkább gyógyszerezi magát a magyar társadalom. *Index.hu*. Interneten: https://index.hu/tudomany/2017/10/28/pszichoterapia_hozzaferes_allami_egeszsegugy/. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Korm. rendelet (2015). 162/2015. (VI. 30.) Korm. rendelet az egészségügyi felsőfokú szakirányú szakképzési rendszerről, a Rezidens Támogatási Program ösztöndíjairól, valamint a fiatal szakorvosok támogatásáról. In: *Jogtár*. Interneten: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1500162.kor>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Kovai Melinda (2015a). Egyéni szociális probléma – Bevezető. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Kovai Melinda (2015b): Gyermekpszichológia Magyarországon 1945-1970. Avagy hová lett a pszichológiából a társadalom? *Imágó Budapest*, 4(2).
- Kovai Melinda (2016). *Lélektan és politika – Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945-1970*. L'Harmattan.
- Kovai Melinda (2017). 'Catching up with the West'. The Modernisation and Self-Colonializing Paradigms of Hungarian Psychology During State-Socialism. *European Yearbook of the History of Psychology*, 3, 219–234.
- Közigállás (2022). Közigállás Pszichológus állások, Interneten: <https://allasod.hu/munkak/kozigallas-pszichologus>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Kutrovácz Gábor, Láng Benedek és Zempléni Gábor (2006). A határvidék felderítése. *Replika*, 55–54, 119–133.
- Magyar Orvosi Kamara (2017): A Magyar Pszichológus Kamara törvénytervezetéről megtartott „Konzultációs Fórum” – tartalmi összegzés. Interneten:

- http://www.mokdtesz.hu/upload/file/1_file1_osszefoglalo_konzultacios-forum-az-mpk_tervezetrol.pdf. Letöltés dátuma: 2022.08.22.
- Máriási Dóra és Vida Katalin (2015). Kritikai pszichológiát! A pszichológia intézményrendszere a kritikai pszichológia perspektívájából. *Imágó Budapest*, 4(2).
- Nagyváradai Katalin és Mátrai Zsuzsa (2015). Hazai és nemzetközi kutatások az egészségi állapotról. *Neveléstudomány*, 3, 70–78.
- Parker, Ian (2007). Critical Psychology: What It Is and What It Is Not. *Social and Personality Psychology Compass*, 1(1), 1–15.
- Parker, Ian (2015). Introduction – Principles and Positions. In uő. (szerk.), *Handbook of Critical Psychology* (1–9). Routledge: 1–9.
- Parker, Ian; Georgaca, Eugenie; Harper, David; McLaughlin, Terence és Stowell-Smith, Mark (1995). *Deconstructing Psychopathology*. Sage.
- Perczel-Forintos Dóra (2017). Álláspont – Megkérdeztük a szakmai vezetőket a pszichoterápiás ellátásról. III. *Pszichoterápia*, 23(5), 352–355.
- Perczel-Forintos Dóra (2017). Miért nehéz hozzáférni a biztonságos pszichoterápiákhoz, ha kereslet és kínálat is van? A brit IAPT modell adaptálhatósága. Elhangzott az *Eljut-e a pszichoterápia a rászorulókhöz? Léleken Otthon Alapítvány konferenciáján a Francia Intézetben*, Budapest, 2017. október 27. Interneten: <https://docplayer.hu/106110657-Miert-nehez-hozzaferni-a-biztonsagos-pszichoterapiakhoz-ha-kereslet-es-kinalat-is-van-a-brit-iapt-modell-adaptalhatosaga.html>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Richardson, Diane (2005). Desiring sameness? The rise of neoliberal politics of normalization. *Antipode*, 37(3), 515–535.
- Szabari Vera (2009). Bourdieu és a tudomány. *Replika*, 67, 79–97.
- Szurovecz Illés (2021). Hacsak nem akarja megölni magát, nincs esélye megkapni a legjobb ellátást. *444.hu*. Interneten: <https://444.hu/2021/08/09/hacsak-nem-akarja-megolni-magat-nincs-eselye-megkapni-a-legjobb-ellatast>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Szűcs Jenő (1988). Three historical regions of Europe. In Keane, John (szerk.), *Civil society and the state* (291–332). Verso.
- Urbán Éva (2017). A pszichológus képzések rendszere. A pszichoterápiás szakvizsga elérésének útja. Interneten: <https://semmelweis.hu/klinikai-pszichologia/files/2017/05/Pszichol%C3%B3gus-szakk%C3%A9p-z%C3%A9sek-rendszere.pdf>. Letöltés dátuma: 2022.08.11.
- Vermeir, Koen (2006). Újra a demarkációs problémáról. *Replika*, 55–54, 135–156.